

Mgr. Vít Gvoždiak:

Jakobsonova sémiotická teorie (kritické poznámky)

Dizertační práce Mgr. Víta Gvoždiaka vznikala na oboru obecné jazykovědy a teorie komunikace u Prof. Dr. Jana Kořenského Dr Sc a byla ukončena v r. 2012. Rukopis o 157 stranách, 7 kapitolách včetně primární a sekundární literatury a resumé nese všechny žádoucí vnější rysy práce toho typu: je přehledně členěný, bohatě vybavený poznámkami (645) a apeluje na čtenáře vhodně zvolenými mottý jednotlivých kapitol: fatická funkce z Jakobsonova modelu komunikace zde dochází pro odborného čtenáře svého naplnění. O zaměření na kompetentního čtenáře nelze pochybovat ani ve volbě jazyka, jehož stylizovanost, odborná náročnost, ale i délka vět si Ecova „modelového“ čtenáře přímo vyžadují (budiž uvedena zvl. Interpretácia a nadinterpretácia v edici Archa, Bratislava 1995; v této souvislosti budiž též připomenuta stať Umberta Eca Vliv Romana Jakobsona na vývoj sémiotiky, která se objevila ve sborníku Vize 97 v r. 2000).

Gvoždiak postupuje klasickým způsobem, když nejprve hledá rámec, do něhož lze Jakobsonovu (rekonstruovanou) teorii zařadit: nachází ji v konceptu nomotetických a ideografických (idiografických) věd u novokantovců Windelbanda a Rickerta. Při veškerém respektu k oběma uvedeným autorům myslím, že by v této souvislosti nebylo na škodu zmínit celou linii, totiž též Wilhelma Diltheye na počátku a Maxe Webera v pokračování: tak totiž mohl Jakobson souvislosti onoho konceptu i (případně) zažívat. Na tomto základu by pak ale hlavně bylo možné učinit další krok a směřovat do kontextu obecně sémiotického vývoje k zachvacování nejen dalších oborů, ale přímo dalších vědních odvětví tím, co Ch. W. Morris nazval „ORGANON“ – neboli nástroj všech věd ve svých Foundations of the Theory of Signs, 1938: jednalo se o projekt sémiotické encyklopedie. (Později uváděný T. S. Kuhn byl svým známým dílem rovněž její součástí, byť o cca 30 let pozdější).

Jestliže tak kolega Gvoždiak neučinil, na což má právo, musel mít k tomu své důvody: spatřuji je v tom, co na s. 14 formuloval jako „Jakobsonovu nomotetickou vědu o jazyce a komunikaci“ a v závěru práce pak na s. 133 jako postulát „kulturní centrality přirozeného jazyka, což znamená, že je možné teorii znaku derivovat z teorie znaku jazykového.“ Byť tento postulát je prezentován jako „centrum securitatis“ Jakobsonova úsilí o sémiotickou teorii znaku, kterou Gvoždiak rekonstruuje, vzniká tu dojem, že je to současně i přesvědčení samotného rekonstruovatele: něco takového je ovšem dosti přirozené, neboť proč by jinak taková práce vznikala?

Práce se následně zabývá vztahem sémiotiky a lingvistiky, nakládání s termíny znak, kód a komunikace, jakož i obecnějšími problémy konceptuálními a kontextuálními ve vztahu k lingvistice a v souvislostech předkládaného řešení.

Závažným problémem je pro Gvoždiaka rozhodnutí mezi Kuhnovou a Goodmanovou koncepcí rozvoje vědních oborů a vědních domén. Autor se odklání od pojetí revolucí

(užívaje přitom termínu W. Welsche „ruptura“) a naopak přiklání k pojetí Goodmanovu, totiž spíše přetváření než vytváření jako způsobů světa-tvorby.

Po ustavení tří sémiotických rámců na základě významového kritéria si autor klade otázku kam zařadit Jakobsonovu teorii, zvláště když (v souladu s Umbertem Ecem) neshledává možnost najít v obrovské bibliografii položku věnovanou sémiotice. Pak se zaměřuje na výklad způsobů, jakými Jakobson užívá termíny znak, kód a komunikace a jaké důsledky toto užívání má. V tomto kontextu vzniká otázka, týkající se „poznání o jazyce a ostatních znakových systémech“: v jakém smyslu jsou jiné znakové systémy „ostatní“?

V kapitole o znaku je mi sympatické, že autor začíná od stoiků a stoicismu. Tvzení ze s. 31, které se týká toho, že – údajně - „na počátku sémiotiky v moderním slova smyslu je Augustin“ mi není sympatické, ale nerozumím konsekvenci: proč se od něj odvíjí sémiotika v moderní smyslu a jaká je to sémiotika?

Výběr sémiotických autorit je výrazný: F. de Saussure a Ch. S. Peirce. Na s. 36 pak Gvoždiak uvádí Jakobsonovu definici znaku ze zahajovací přednášky prvního kongresu IASS/AIS : „Tout signe est un renvoi“ jako „ nejslavnější definici znaku, kterou Jakobson předložil“. Překvapující je Jakobsonův soud o Saussurovi a Cours de linguistique générale: dílo je neoriginální a odvozené údajně ze stoiků. Bylo-li by tomu vskutku tak, proč pak ale Jakobson trvá na dyadickém modelu signans-signatum, zatímco v historii sémiotiky se model stoiků uvažuje jako triadický?! (Zvláštní vznik Saussurova díla je dostatečně znám než aby musel být výslovně uváděn). Pokud se týká Peirce, Jakobson sice bývá považován za jeho propagátora, ale – jak uvádí Gvoždiak citací Gérarda Deledalla (vedoucího katedry sémiotiky v Perpignanu, který se spolu se svou chotí účastnil pražské sémiotické konference v r. 1993) na s. 43: „...if Peirce is accepted today everywhere,... it is thanks to the linguists who followed Jakobson's misreading of Peirce“. Koncept významu je pak pro Jakobsona „takřka nezodpověditelná otázka“ (s. 55). Pokud se týká obecného modelu znaku Gvoždiak poukazuje na jeho logocentrický charakter u Jakobsona (s. 58) a zdůrazňuje, že vzhledem ke kritice konceptu arbitrárnosti Jakobson neuvažuje o přechodu znaku k ne-znaku: „Znakový fetišizmus unifikuje metodologickou bázi (nejen) lingvistického výzkumu“, hodnotí Gvoždiak (rovněž na s. 58). - Zohlednění kritického odstupu autora od pojednávané osobnosti považují v kontextu práce za významné.

Kapitola o kódu není jen nejrozsáhlejším celkem, ale též zjevně vrcholem Gvoždiakových zkoumání v souladu s jeho protagonistou: (s. 61) „ Jakobsonova sémiotická teorie je z hlediska diferenčního rámce *per se* pro tuto práci – možná paradoxně – nejméně zajímavá, a to z toho důvodu, že právě jí věnovali Jakobsonovi vykladači největší pozornost (na rozdíl od rigorózní analýzy teorie znaku, která většinou existuje pouze v podobě určitého terminologického detailu), stejně tak by ji ale bylo možné vztáhnout k obecnější, takřka nekonečné kritice z post-strukturalistických pozic.“ Gvoždiak chce rekonstruovat souvislost teorie kódu s teorií znaku a zdůraznit „ body, které je možné považovat za podkódovací

rysy“. Následně autor rozliší dvě možnosti pojetí kód, totiž jako prostředku strukturačního a systematizačního a jako prostředku korelačního.

Dále se Gvoždiak soustřeďuje na převážně lingvistickou tematiku, již se jako ne-lingvistka nemohu věnovat.

Jako muzikoložka se však nemohu nevyjádřit ke srovnání jazyka a hudby. Jakobsonova *Musikwissenschaft und Linguistik* vyšla poprvé v Prager Presse 7. 12. 1932. V českém překladu nedávno odšedšího pana profesora Ivo Osoloběho (26. 3. 1928 - 4. 10. 2012) pak tato práce vyšla v *Opusu musicum* 1970/2, 1, s. 3-5; vyšla též francouzsky v *Musique en Jeu* 1971, 5 a anglicky: *Sonus: A Journal of Investigations into Global Musical Possibilities* 1983/3, 2, 12-15. Autorita, na níž se Jakobson odvolával, totiž Gustav Becking, byl členem Pražského lingvistického kroužku podobně jako Albert Wellek nebo Vladimír Helfert: to byla vůdčí osobnost brněnské muzikologie nejen první poloviny 20. století. Beckingova práce *Der musikalische Rhythmus als Erkenntnisquelle* z r. 1928 se stala Jakobsonovi oporou pro srovnávání, bohužel a priori zaměřené na význam lingvistiky pro muzikologii. Beckingova práce upadla právem v zapomnění (věnovala jsem se jí podrobně v práci *Sémantické gesto*, Praha 2001), Beckingův tragický osud člena NSDAP, který pomohl pražské židovské rodině Nettelových k emigraci, pak také. Bruno Nettel, americký etnomuzikolog (nar. 1930) však v minulých letech měl veřejnou přednášku na Fakultě humanitních studií v Praze.

K vlastnímu problému srovnání jazyka a hudby je možné dodat toto: je to v Jakobsonově pojetí pravděpodobně jediný omyl. Jestliže Jakobson vskutku uvádí jako analogii s fonologií řadu: nota, akord, takt... skladba (zde s. 66), staví vedle sebe jevy různého druhu. Nota znamená grafický záznam tónu; akord neboli souzvuk není složenina not a není na ty noty, respektive tóny dělitelný: přestal by být akordem – souzvukem; takt je jeden ze způsobů rytmické organizace hudby, který má svůj grafický korelát ve způsobu předznamenání na začátku skladebných celků nebo uvnitř jejich průběhů prostřednictvím číselného kódu a taktových čar. O simultaneitě a sukcesivitě lze najít v muzikologii řadu různorodých úvah. Odkáži na učebnici, z níž studoval Bedřich Smetana a jejímž autorem byl Marx, ovšem nikoli Karl, nýbrž Adolf Bernhard: šlo o učebnici kompozice ve své době – tj. polovině 19. století - mimořádně vlivnou.

Závěrečná teoretická kapitola se týká komunikace. Soubor řešených problémů – model komunikace a funkce jazyka, falešný protiklad kód x zpráva, znak a kód v komunikaci, problémy subjektu (idiolekt, metajazyk) a závěrečná Jakobsonova pragmatika komunikace – opět otvírají obecnější tematiku. Nejzávažněji se mi jeví dva momenty: jednak úvaha o postavení badatele – problém subjektu, pozorovatele, lingvisty, řešený v protikladu Lévi – Strausse a Jakobsona (v té souvislosti ale i autora předložené práce), jednak Jakobsonova pragmatika komunikace. Lze jen souhlasit s tvrzením, prezentovaným odkazem na Lévi-Strausse (s. 122), že „badatel se musí vyvarovat egocentrismu“; uskutečnění takového postoje je však složité, jak Gvoždiak ukazuje na názorech nejen Jakobsonových, ale také Lotmana a Uspenského a též citací Petra Kořátky (s. 130). Pokud se týká Gvoždiakovy pozice,

formuluje ji na téže straně takto: „ Myslím, že popis komunikace nelze redukovat – jak to činí Jakobson – na popis kódu, nelze jej ale redukovat ani na popis bilaterálních dyadických znaků“. Ve spojení s kritickým tvrzením ze s. 58 zde autor vymezuje jasně a určitě svojí pozici vůči vyústění celé práce, že totiž Jakobsonova pragmatika komunikace je determinována teorií kódu. –

Závěrečná kapitola shrnuje výsledky jednotlivých kapitol. Gvoždiakův kritický tón se znovu ozve v hodnocení (s. 134), že „ sémiotickou teorii Romana Jakobsona lze právě z těchto důvodů považovat za systematickou, časoprostorově konzistentní, ale stejně tak přespříliš obecnou a zásadně nepredikativní.“ - Pokud se týká druhotné literatury, je sympatické, že autor věnoval pozornost i méně citovaným autorům, jako např. Y. Tobinovi, T. Todorovi nebo A. Schaffovi, z českých autorů pak P. Novákovi či J. Tomanovi.

Zdá se být zřetelné, že v teoretických koncepcích se zrcadlí i jejich původci – ať je to Claude Lévi-Strauss nebo Roman Osipovič Jakobson nebo kdokoli další či jiný. Pokud se týká Mgr. Víta Gvoždiaka lze ocenit jeho zaměření nejen na tematiku lingvistickou, ale i obecně teoretickou, rozsáhlé znalosti literatury v těchto oblastech, až úzkostlivou korektnost v interpretacích, motivovanou kritičnost, jazykovou jednodušnost a mimořádně pečlivé provedení rukopisu: objevila jsem pravděpodobně jedinou výjimku z pravidla, a to na s. 122 v 7. řádku shora nedoklep: emnoha namísto nemnoha.

Pokud jsou v textu posudku formulovány otázky, budu ráda, když se jim v diskusi dostane pozornosti. Pokud posudek obsahuje nějaká doporučení, bude mne těšit, věnuje-li se jim autor ve své práci budoucí.

Předloženou disertaci tímto doporučuji k obhajobě.

Jarmila Doubravová

V Praze dne 21. 10. 2012